

A new model of preschool education in Azerbaijan

Ilaha Rasulova

IERA, "Community-Based Preschool Education Improvement" Project Manager,
doctoral student of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan. Azerbaijan.

E-mail: ilaha.rasulova1@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-7657-5877>

Abstract. The article covers a new preschool education model - community-based kindergartens – implemented in Azerbaijan. The author mentioning that this is a more profitable model in terms of the scope, financing and efficiency of education. The implementation of this model in Azerbaijan started in 2017 and community-based pre-school education centers were established attached to secondary schools. The main purpose of the project is to increase the coverage of preschool education, to involve parents in the process of early development of children, to educate and to establish parent-school, community-school relations. In addition, educators working in the centers are selected from the communities themselves and are regularly involved in trainings to increase their knowledge of early childhood development.. The article also provides statistics on the extent to which preschool education is covered by this model in Azerbaijan.

Keywords: preschool education, academic achievement, socio-emotional development, propensity for education, economic utility, community-based center, parental education.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.222>

To cite this article: Rasulova I. (2020) A new model of preschool education in Azerbaijan. Journal of Preschool and Primary Education, Vol. 232, Issue III, pp. 81–98

Article history: Received – 22.07.2020; Accepted – 04.08.2020

Azərbaycanda məktəbəqədər təhsilin yeni modeli

İlahə Rəsulova

ARTİ, "İcma əsaslı məktəbəqədər təhsilin yaxşılaşdırılması" layihəsinin meneceri, ARTİ-nin doktorantı. Azərbaycan. E-mail: ilaha.rasulova1@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7657-5877

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycanda tətbiq olunan yeni məktəbəqədər təhsil modelindən – icma əsaslı məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən söhbət gedir. Müəllif qeyd edir ki, təhsilin əhatəliliyi, maliyyə və səmərəlilik baxımından bu, daha əlverişli bir modeldir. Azərbaycanda bu modelin tətbiqinə 2017-ci ildən başlanmış və ümumtəhsil məktəblərinin nəzdində icma əsaslı məktəbəqədər təhsil mərkəzləri yaradılmışdır. Layihənin tətbiqində əsas məqsəd – məktəbəqədər təhsilin əhatəliliyini artırmaq, valideynləri uşaqların erkən inkişafı prosesinə cəlb etmək, maarifləndirmək və valideyn-məktəb, icma-məktəb əlaqələrini yaratmaqdır. Həmçinin, mərkəzlərdə fəaliyyət göstərən tərbiyəçi-müəllimlər icmaların özündən seçilir və onlar erkən uşaq inkişafı ilə bağlı biliklərinin artırılması üçün müntəzəm olaraq təlimlərə cəlb olunurlar. Məqalədə Azərbaycanda məktəbəqədər təhsilin bu modelə nə dərəcədə əhatə olunması haqqında statistik məlumatlar da verilir.

Açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, akademik nailiyyət, sosial-emosional inkişaf, təhsilə meyillilik, iqtisadi faydalılıq, icma əsaslı mərkəz, valideynlərin maariflənməsi.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.222>

Məqaləyə istinad: Rəsulova İ. (2020). Azərbaycanda məktəbəqədər təhsilin yeni modeli

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 3 (232), səh. 81–98

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 22.07.2020 ; qəbul edilib – 04.08.2020

Giriş / Introduction

0–5 yaş dövrü uşaqların inkişafında ən mühüm mərhələdir. Bu dövrdə insan beyni çox sürətlə inkişaf edir və erkən yaşlarda uşaqların ətraf mühitdən, insan münasibətləri və davranışlardan aldıkları təcrübələr onların gələcəkdə təlimi, sağlamlığı və həyatda uğur qazanmaları üçün müsbət zəmin yaradır.¹

Fiziki və sosial bacarıqlar, saymaq, şəkil çəkmək, oxumaq da məhz erkən yaşlarda formalaşan digər saysız-hesabsız bacarıqlar arasındadır. Uşaqlar bu bacarıqları ya böyüklərin verdiyi təlimatlardan, ya da başqalarının etdiklərini təkrarlayaraq öyrənirlər. Erkən yaşda təhsil onlar üçün çox vacib olan sosial, fiziki (kiçik və böyük motorika), əqli, sosial-emosional bacarıqlar, savad təlimi və riyazi bilikləri əldə etmələrinə kömək edir [Suggate S. and Reese E. Contemporary Debates in Childhood Education and Development. 2012].

Bütün bunları nəzərə alaraq, ölkəmizdə də məktəbəqədər təhsilin əhatəliliyini artırmaq məqsədi ilə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin alternativini olan, xərc-səmərəlilik baxımından daha sərfəli bir modelin tətbiqinə başlanmışdır. Belə ki, 2017-ci ildən bəri ümumtəhsil məktəblərinin nəzdində icma əsaslı məktəbəqədər təhsil mərkəzləri fəaliyyətə başlamışdır. Mərkəzlərdə məşğələlər həftədə 4 dəfə, 2–2,5 saat keçirilir. Bu müəssisələrdə əsas metod oyun və təcrübə əsaslı öyrənmə olub, uşaqların koqnitiv, sosial-emosional və fiziki inkişafını əhatə edir. Hal-hazırda Azərbaycanda 33 rayon və şəhərin 308 icmasını əhatə edən 321 icma əsaslı məktəbəqədər mərkəz fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlər 3–4 yaşlı 6212 nəfər uşağı əhatə edir.

Əsas hissə / Main part

XX əsrin əvvəllərində bir çox ölkələrin qanunvericiliyində erkən uşaqılıq dövrünə (uşağın anadan olduğu vaxtdan 5 yaşa qədər) aid olan problemlər, demək olar ki, öz əksini tapmırdı. Məktəbəqədər yaş dövründə olan uşaqlar ailənin bir üzvü kimi təqdim olunur və onlar ayrıca sosial varlıq, kateqoriya kimi qəbul edilmirdilər. Uşaqlar, adətən, 6–7 yaşınadək ailənin kölgəsində qalırdılar, lakin XX əsrin sonlarında məktəbəqədər yaşlı uşaq artıq ayrıca bir fərd kimi qəbul edilməyə başlandı və 1989-cu ilin noyabr ayında Uşaq Hüquqları Konvensiyası rəsmi olaraq BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul olundu. Bir çox ölkələr, o cümlədən, Azərbaycan da bu konvensiyaya (1992-ci il) qoşuldu.

1990-cı ildə "Hər Kəs üçün Təhsil" konfransında (Jomtein, Tailand) erkən yaşlı uşaqların təlimə cəlb olunması probleminin gündəmə gəlməsi, "Öyrənmə

¹ <https://www.firstthingsfirst.org/early-childhood-matters/brain-development>

anadan olandan başlayır. Erkən yaşlı uşaqlara qayğı və təlim” (UNESCO, 1990) layihəsi çox mühüm bir yanaşmanın qəbul edilməsinə səbəb oldu. Məktəbəqədər yaş dövrünün əhəmiyyəti bir çox elmi araşdırmalarda öz əksini tapmağa başladı [Garcia H. M. et al. Africa's Future, Africa's Challenge: Early Childhood Care and Development in Sub-Saharan Africa, 2008]. 0–5 yaş dövründə insan beyni çox sürətlə dəyişir və inkişaf edir [Shonkoff J. and Phillips D. From neurons to neighborhoods: the science of early child development, 2000]. Bu yaşda beyinin sürətli inkişafı və çevik reaksiyası nəticəsində uşaq ətraf mühitin təsirlərinə məruz qalır. Məhz bu dövrdə uşaqda koqnitiv, fiziki və sosial-emosional bacarıqlar formalaşır [Furman J. and Bordoff E.J. Path to Prosperity: Hamilton Project Ideas on Income Security, Education, and Taxes, 2008].

Anadan olandan 5 yaşa qədər əsas qoyulan bacarıqlar uşağın gələcək inkişafının təməlini qoyur. Müsbət ətraf mühit və öyrənmə imkanları uşaqların gələcəkdə uğur və nailiyyətlərinin səviyyəsini artırır, bunun əksi olan neqativ təsir və münasibətlər isə uşağın inkişaf imkanlarını azaldır [Shonkoff J. and Phillips D. From neurons to neighborhoods: the science of early child development, 2000].

Məhz həyatın ilk 5 ilində beyinin sürətli inkişafı, əqli, fiziki və sosial-emosional bacarıqların əsasının qoyulması, şübhəsiz ki, məktəbəqədər təhsilə olan marağın artmasının səbəblərindən biridir [Suggate S. and Reese E. Contemporary Debates in Childhood Education and Development, 2012]. Adətən, erkən yaş qrupu üçün təlim proqramları uşaqları ilkin savad bacarıqlarına, nitq inkişafı, ümumi biliklərin artması, ətraf mühit haqqında və riyazi bilikləri əhatə edən akademik bacarıqlara yiyələndirmək məqsədi daşıyır. Bu yaşda təlim proqramına, həmçinin, uşaqların ilk dəfə qrup daxilində özlərini necə aparmaları üçün vacib olan sosial və emosional bacarıqların inkişafı da daxildir. Məhz məktəbəqədər təhsil uşaqların gələcəkdə məktəbdə həm akademik, həm də davranış baxımından uğurlu olmaları üçün lazımi bacarıqların mənimsənilməsi üçün zəmin yaradır [Barnett W.S. Preschool Education and Its Lasting Effects: Research and Policy Implications. Early Childhood Research Quarterly, 2008].

Bir çox ölkələrdə, o cümlədən, ABŞ və İngiltərədə aparılan uzunmüddətli araşdırmalara görə, məktəbəqədər təhsil uşaqların məktəbdə əldə etdikləri akademik nailiyyətlərə, dərəcə davamiyyətinə müsbət təsir göstərir [Dawson L. G. Impact of preschool education on the academic achievement of low socio-economic status elementary students, 2014]. Erkən yaş dövründə təhsilin uzunmüddətli təsiri uşaqların formal təhsil nailiyyətlərini, biliyi ölçən test nəticələrinin yüksək olması, həmçinin, müsbət sosial bacarıqlarda da özünü göstərir [Ansari A. The Persistence of Preschool Effects From Early Childhood Through Adolescence Arya University of Virginia, 2018]. ABŞ-da həyata keçirilən məktəbəqədər təhsil proqramları kimi, Argentina və Çilidə də bu proqramlar

uşaqların koqnitiv inkişafına, bəzən davranışlarına da müsbət təsir göstərib. Bundan başqa, erkən yaşlarda təhsilin uzunmüddətli təsiri gələcəkdə yüksək maddi rifah, cinayətkarlıq əməllərinin olmaması, daim təhsilə meyillilik kimi müsbət nəticələrə də səbəb olur [David E. and Kosec K. Early Child Education: Making Programs Work for Brazil's Most Important Generation, 2012].

Erkən yaşda təhsilin əhəmiyyətinin maraqlı tərəfi yalnız yuxarıda göstərilən müsbət təsirlərlə bitmir. İqtisadi baxımdan məktəbəqədər təhsilin əhatəsinin genişlənməsinə, onun hər kəs üçün əlçatan olmasına qoyulan sərmayə, sonradan bu təhsilin qeyri-bərabər paylanmasının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün sərf olunan maliyyədən qat-qat sərfəlidir [Currie J. Early childhood programs, 2001]. Məsələn, ABŞ-da tətbiq olunan The Perry məktəbəqədər təhsil proqramının nəticələrini araşdırarkən qoyulan xərclərin 7–10% rentabelli olduğu məlum olmuşdur [Heckman et al. The rate of return to the High/Scope Perry Preschool Program, 2010].

Beləliklə, məktəbəqədər təhsil 5 yaşına çatmış çoxsaylı uşaqların məktəbdə akademik nailiyyətlər qazanmaları üçün lazımi bacarıqları mənimsəmələri ilə bağlı problemlərin həllində çox dəyərli bir vasitədir. Bu, xüsusilə nitq, savad təlimi, özünü idarə etmək, davranış, sosial bacarıqlar və sadə riyazi bacarıqların mənimsənilməsində özünü büruzə verir. İlk 5 il ərzində akademik və sosial bacarıqlar sahəsində yaranan boşluqların uzunmüddətli neqativ təsirləri, yalnız uşağın təhsil və sosial sahədə uğuru üçün deyil, həmçinin, iqtisadi və sosial cəhətdən sağlam cəmiyyət üçün də erkən yaşlarda təhsilin əhəmiyyətini bir daha vurğulayır [Pianta C.R. et al. Handbook of Early Childhood Education, 2018].

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin yeni modeli

Uşaqların intellektual, fiziki və psixoloji inkişafında, şəxsiyyət kimi formalaşmalarında və məktəbə hazırlanmalarında xüsusi əhəmiyyətə malik olan məktəbəqədər təhsil Azərbaycan dövlətinin təhsil siyasətində strateji istiqamətlərdən biridir. Bundan irəli gələrək, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi 2015-ci ildə beşyaşlılar üçün məktəbəhazırlıq proqramı təşkil etmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11.07.2016-cı il tarixli, 271 nömrəli qərarına əsasən, 2016/2017-ci tədris ilindən başlayaraq, 2020-ci ilədək uşaqların məktəbə hazırlıqla əhatə olunma səviyyəsinin mərhələlərlə 90%-ə çatdırılması nəzərdə tutulur.²

Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu 2016-ci ildə məktəbəhazırlıq proqramının 1-ci sinif şagirdlərinin nailiyyətlərinə təsirini ölçmək üçün araşdırmalar

² <https://www.arti.edu.az/az/page/20-maktabahazirliq-gruplari>

aparmışdır. Araşdırma 1097 nəfər I sinif şagirdi arasında keçirilmiş və onların Azərbaycan dili və riyaziyyat fənləri üzrə bilikləri yoxlanılmışdır. Bu şagirdlərin hər iki fənn üzrə nəticələri nəzarət qrupuna daxil olan məktəbə hazırlıq keçməmiş həmyaşlıqlarına nisbətə daha yüksək olmuşdur. 0–5 yaş dövrü uşaqların həyatında koqnitiv, sosial-emosional, fiziki inkişafın ən sürətli dövrü olduğu üçün məktəbəqədər təhsil yalnız beşyaşlıları əhatə edən məktəbəhazırlıq qrupları ilə məhdudlaşa bilməz. Nəzərə alsaq ki, “öyrənmə anadan doğulandan başlayır”,³ erkən öyrənmə daha aşağı yaşlardan başlamalıdır. Hal-hazırda erkən yaşda təlim Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dövlət və qeyri-dövlət məktəbəqədər müəssisələrində, özəl uşaq təhsil mərkəzlərində, körpələr evi, körpələr evi-uşaq bağçalarında həyata keçirilir. Azərbaycanda dövlət və qeyri-dövlət məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin, bu müəssisələrə gələn uşaqların ümumi sayı 2019-cu ilin əvvəlinə olan məlumatlara görə aşağıdakı kimidir:⁴

Cədvəl 1.

1. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin ümumi sayı – ölkə üzrə	
1.1. şəhər üzrə	1081
1.2. kənd üzrə	722
1.3. dövlət müəssisələri	1679
1.4 qeyri-dövlət müəssisələri	124
2. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə gedən uşaqların sayı (1–5 yaş)	
2.1. şəhər üzrə	39.8%
2.2. kənd üzrə	17.9%
2.3. dövlət müəssisələri	27.8%

Statistik rəqəmlərdən də görüldüyü kimi, uşaqların 70%-ə qədər məktəbəqədər təhsildən kənar qalır. Bu da onların gələcəkdə həm təhsil nailiyyətlərinə, fiziki, sosial-emosional inkişafına, həm də həyat üçün mühüm olan qabiliyyət və bacarıqları əldə etmələrinə mənfi təsir edir. Cədvəl şəhər və kənd yerlərində

³ <http://www.arti.edu.az/noduploads/book/analitik-hesabat-mektebehazirliq-pdf>

⁴ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000097551>

məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin qeyri-bərabər paylandığını, çox sayda azyaşlı uşaqların bu təhsildən kənar qaldıqlarını göstərir.

2017-ci ildə ARTİ pilot layihə olaraq, UNİCEF-in Azərbaycandakı ofisinin maliyyə dəstəyi ilə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin olmadığı 10 rayonun 50 kəndində, ümumtəhsil məktəblərinin nəzdində icma əsaslı məktəbəqədər təhsil mərkəzləri açdı.⁵

Layihələrin həyata keçirilməsində əsas məqsəd məktəbəqədər təhsilin əhatəliliyini artırmaq, valideynləri uşaqların erkən inkişafı prosesinə cəlb etmək, onları maarifləndirmək, valideyn-məktəb, icma-məktəb əlaqələrini yaratmaq və möhkəmləndirməkdir.

2018-ci ildə layihə genişləndirildi –Avropa İttifaqı Azərbaycan nümayəndəliyinin dəstəyi ilə daha 50 kənddə ümumtəhsil məktəblərinin nəzdində icma əsaslı məktəbəqədər təhsil mərkəzləri fəaliyyətə başladı.⁶ 2019-cu ildə AR Təhsil Nazirliyinin dəstəyi ilə daha 250 mərkəz açıldı.

2019/20-ci tədris ili üçün artıq 33 rayon və şəhərin 308 icmasını əhatə edən 321 icma əsaslı məktəbəqədər təhsil mərkəzi 6212 nəfər 3–4 yaşlı uşağı əhatə edirdi.⁷

Mərkəzlərin fəaliyyət rejimi. Mərkəzlərdə məşğələlər 2–2,5 saat olmaqla, həftədə 4 gün həyata keçirilir. Hər mərkəzə 20-yə yaxın 3–4 yaşlı uşaq cəlb olunur.

Proqram. Bütün mərkəzlər müvafiq mebel, fiziki inkişaf üçün isveç divarı, idman ləvazimatları, uşaqların erkən inkişafı ilə bağlı müxtəlif öyrədici materiallar, oyuncaqlarla təmin olunub. Mərkəzlərdə 3–4 yaşlı uşaqlar üçün məşğələlər məktəbəqədər təhsilin məzmun standartları əsasında, eston və yerli mütəxəssislər tərəfindən hazırlanmış proqram əsasında aparılır. Proqramdakı məşğələlər uşaqların koqnitiv, sosial-emosional, fiziki, nitq bacarıqlarını əhatə edən məzmunla malikdir. Oyun, təcrübə əsaslı öyrənmə proqramın ana xəttini təşkil edir.

Proqramda nəzərdə tutulan mövzular – ətraf mühit, ümumi biliklər, incəsənət, nitq, kiçik və böyük motorikanın inkişafına xidmət edən məşğələlər integrativ şəkildə öyrədilir.

Qiymətləndirmə. Monitoring və qiymətləndirmə dəyişiklikləri ölçmək və boşluqları vaxtında aşkar edib, aradan qaldırmaq üçün vasitədir. Mərkəzlərə qatılan uşaqların inkişaf dinamikasını da öyrənmək çox vacibdir. Layihəyə cəlb

⁵ https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/

⁶ <https://www.unicef.org/azerbaijan/az/erk%C9%99n-ya%C5%9F-d%C3%B6vr%C3%BCnd%C9%99-t%C9%99hsil>

⁷ https://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/72863/improvement-quality-pre-primary-and-primary-education-through-community-based-groups_en

olunan xarici və yerli mütəxəssislər ilk dəfə olaraq 3–4 yaşlıların inkişafını izləmək üçün məktəbəqədər təhsilin məzmun standartlarına uyğun qiymətləndirmə metodikası işləyib hazırlamışlar. İnkişaf dinamikası müşahidə metodu əsasında öyrənilir, müvafiq olaraq, 3 rənglə qeyd olunur (Cədvəl 2). Tərbiyəçi-müəllim məşğələlər başlayandan sonra, bir ay ərzində hər bir uşağı müşahidə edərək, müəyyən edilmiş sahələr üzrə inkişaf səviyyəsini təyin edir. Qırmızı rəng – uşağın tam məlumatlılığını, sarı rəng – qismən məlumatlı olduğunu, yaşıl rəng – tam məlumatlı olduğunu göstərir.⁸

Cədvəl 2.

Rəng	Müştəqil şəkildə tapşırığın öhdəsindən gəlişi
Sarı	Bəzən böyüklərin köməyinə ehtiyac duyur.
Yaşıl	Əməliyyatları özünəməxsus şəkildə yerinə yetirir.

Uşağın inkişaf dinamikasını göstərən qiymətləndirmə vərəqəsinin doldurulması üzrə TƏLİMAT

1. Uşağın inkişaf dinamikasını göstərən vərəqə (bundan sonra UİDV) onun müxtəlif fəaliyyət sahələrində inkişafını görmək məqsədi ilə doldurulur. 3–5 yaşlı uşaqlar üçün icma əsaslı məktəbəqədər təhsil qruplarında ümumi təlim nəticələri aşağıdakı sahələr üzrə müəyyənləşdirilir:

- sosial-emosional inkişaf;
- dərkətmə və ümumi biliklər;
- yaradıcı inkişaf;
- fiziki inkişaf.

2. UİDV dərs, oyun, sərbəst iş, qrup və birgə fəaliyyət zamanı, yəni təbii mühitdə uşağın müşahidə olunması əsasında doldurulur. Bu prosesdə xüsusi avadanlığa ehtiyac olmadığına və uşağa əlavə psix-emosional yük düşmədiyinə görə, müşahidə etibarlı metod hesab olunur.

3. UİDV-nin doldurulması uşağın bir ay ərzində müşahidə olunmasından sonra başlanmalıdır.

4. UİDV payız və yaz fəsillərində – ildə iki dəfə doldurulur.

5. Doldurulmuş UİDV əsasında valideynləri uşağın inkişaf səviyyəsi ilə tanış etmək məsləhət görülür.

⁸ <https://edu.gov.az/az/page/9/18486>

Cədvəl 3. Uşağın inkişaf dinamikasını göstərən vərəqə (3–4 yaş)

Uşağın adı və soyadı _____

Sosial-emosional inkişaf və özünəxidmət vərdişləri	Payız (ilkin)	Yaz (yekun)
<p>Özünü təqdim edə bilir (adı, soyadı, atasının adı). Qrupdakı uşaqların və işçi heyətinin adlarını bilir. Ailə üzvlərini (ana, ata, bacı, qardaş və s.) sadalaya bilir. Salamlamağı və xudahafizləşməyi bacarır, “təşəkkür edirəm”, “zəhmət olmasa” nitq etiketlərini işlədir. Doğru və yanlış davranışı fərqləndirir. Özünün və ətrafdakı insanların hissələrindən agahdır: bəzi hərəkətləri və sözləri ilə ətrafdakıların xətrinə dəyə biləcəyini anlayır. Birgə fəaliyyətə istək və maraq göstərir. Qrup oyunlarında iştirak edir. Kitabla sərbəst davranır (kitabı düzgün tutur, oxu istiqamətinin yuxarıdan aşağı, sağdan sola olduğunu bilir). Öz ehtiyaclarını bildirməyi bacarır (acliq, yorğunluq, kömək və s.). İstifadə etdiyi vəsaitləri və oyuncaqları arxasınca yığıdır.</p>		
Dərkətmə və ümumi biliklər		
<p>Əsas rənglərin adını bilir. 3–4 əşya arasında ən böyük və ən kiçiyini seçə bilir. Yuxarıda, aşağıda, ortada anlayışlarını izah edə, göstərə bilir. Böyüklərin köməyi ilə müəyyən əşya qruplarını (geyim, meyvə, heyvan və s.) göstərə bilir. 3–4 hissəyə bölünmüş şəkilləri, vaxud pazlları düzgün yığa bilir. Qələmi, qaşığı, fırçanı düzgün tuta bilir.</p>		
Ətraf mühitlə tanışlıq		
<p>Sağlamlıq və təhlükəsizlik Gigiyena qaydalarına əməl edir. Əsas bədən üzvlərini və onların funksiyalarını adlandırır bilir. Qrupda və küçədə təhlükəsiz davranışın əsas qaydalarını bilir. Təhlükəli ola biləcək əşyaların (bıçaq, qayçı və s.) adını bilir.</p>		

<p><i>Məişət və ətraf mühitdə davranış</i> Yaxın ətrafındakı əşyaları və onların təyinatını bilir. Yük və sərnişin nəqliyyatı vasitələrini fərqləndirir. 4 – 5 nəqliyyat vasitəsini və onların əsas hissələrini adlandırır bilir. Yolu keçmək qaydalarını və işıqforun təyinatını bilir.</p> <p><i>Təbiət haqqında biliklər</i> Canlı və cansız aləmi fərqləndirir. 2–3 növ ağac və gül növünü fərqləndirir. Bəzi meyvələri, tərəvəzləri görünüşünə və dadına görə fərqləndirir. Bir neçə heyvan və quşları (ev və vəhşi) tanıyır. Tanıdığı həşəratların (parabüzən, qarışqa, arı və s.) adlarını çəkə bilir. Günün hissələrini, ilin fəsillərini fərqləndirir. Suala cavab verərkən gündüz (ışıqlı) və gecəni (qaranlıq) təsvir edə bilir. Müxtəlif hava şəraitini (qar yağır, yağış yağır, günəş çıxır və s.) fərqləndirir. Evin yaxınlığında olan yerlərin (bağça, park, dəniz, çöl, göl və s.) adlarını bilir.</p>	
<p>Nitq inkişafı</p> <p>Deyilənləri anlayır. Oyun zamanı məmnuniyyətlə həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurur. Bir qayda olaraq, göstərişlərə əməl edir (yaşına uyğun şəkildə). Ətrafındakı obyektlər haqqında böyüklərə çoxsaylı suallar verir. Səslərin əksəriyyətini düzgün tələffüz edir. Şəkil və oyuncaqlara baxarkən suallara cavab verir, öz təəssüratları ilə bölüşür. Hekayə, nağıl, şeri dinləyir, obrazların əməllərini (mənfi, müsbət) izah edir, məzmun haqqında suallara cavab verir.</p>	
<p>Riyazi biliklər</p> <p>Əşya qrupları arasında bərabərlik və bərabərsizliyi müəyyən edir: tək, çox, bərabər, daha çox, daha az və s. 3-ə (5-ə) qədər rəqəmlərin adlarını bilir. 10-a qədər sayı bilir. Ətraf aləmdəki əşyaları rəqəmlərlə ifadə edə bilir. Dairə, kvadrat, düzbucaqlı kimi həndəsi fiqurları tanıyır; ətrafındakı əşyaların formasında həndəsi fiqurları görə bilir.</p>	

<p>İki əşyanı böyüklüyünə (böyük-küçük), uzunluğuna (uzun-qısa), eninə (enli-ensiz) görə müqayisə edir. Digər uşaqların və əşyaların yerini özünə nisbətə müəyyən edə bilir (yuxarıda-aşağıda, qabaqda-arkada, qarşımda, arxamda və s.).</p>	
<p>Yaradıcı inkişaf</p> <p>Yaradıcı fəaliyyətə həvəs göstərir. Sadə kompozisiyalar qura bilir (tikinti blokları, applikasiyalar və s.) İmproviasiya etməyi bacırır.</p>	
<p>Fiziki inkişaf</p> <p>Müxtəlif istiqamətlərdə müxtəlif formalarda qaçır (düz xətt üzrə, ziqzaqla və s.). Koordinasiya, müvazinət və çevikliyin inkişafına yönləndirilmiş hərəkətləri yerinə yetirir. 2–4 qaydası olan sadə hərəkətli oyunlar oynayır. Böyüklərə topu atır, topu tutur və ayağı ilə vurur. İki ayağı üzərində tullanır, yerində hoppanır. Fiziki hərəkətlər yerinə yetirərkən say hesabını düzgün aparır. Əl çalır, ritmə uyğun hərəkətlər edir. Musiqinin ritminə uyğun hərəkətləri təqlid edir. Qələm, qaşığı, fırçanı düzgün tuta bilir (lazım olanda əlindən deyil, bir neçə barmağından istifadə edir). Oyun xəmirini yayır, sıxır və dartır. Yönləndirilməklə yumru və uzun formalar düzəldir və onları birləşdirir. Müxtəlif istiqamətlərdə vertikal, horizontal və qövsvari xətlər çəkir. Dairəvi formalar çəkir. Şəkli rəngləyərkən xətdən kənara çıxmamağa çalışır.</p>	
<p>Cədvəli doldurdu (soyad, imza) _____ Doldurulma tarixi _____ Valideyn (soyad, imza) _____ Tanış olma tarixi _____</p>	

Cədvəl 4. Uşağın inkişaf dinamikasını göstərən vərəqə (4–5 yaş)

Uşağın adı və soyadı _____

Sosial-emosional inkişaf və özünəxidmət vərdisləri	Payız (ilkin)	Yaz (yekun)
<p>Öz adını, soyadını, cinsini (qız, oğlan), yaşını və ünvanını bilir. Valideynlərinin adını və məşğuliyyətini bilir. Xalqın mədəniyyəti və ənənələri ilə tanışdır. Ümumi nəzakət qaydaları ilə tanışdır (<i>salam, sağ ol, başısla, təşəkkür edirəm</i> və s. etiket sözlərindən istifadə edə bilir). Hərəkətlərini ətrafdakıların hərəkətləri ilə uzlaşdırmağa çalışır. Öz biliklərini ifadə edir və ətrafdakılara müvafiq suallar verir. Başqasına aid olan əşyanı götürərkən icazə istəyir. Ehtiyac yaranarsa, kömək istəyir/ köməkdən imtina edir. Əşyalarını arxasınca yığırdırsa bilir.</p>		
<p>Dərketmə və ümumi biliklər</p> <p>Zaman haqqında anlayışı var. Diqqətini maraqlandıqı fəaliyyət üzərində 20–25 dəqiqə saxlaya bilir. Göstərişləri dinləyir və əməl edir (yaşına uyğun şəkildə). 4–6 hissəyə bölünmüş şəkilləri və ya pazlları birləşdirə bilir. Rəqəmlər və hərflər haqqında anlayışı var. Stolüstü oyunlar oynayarkən qaydalara əməl edir. Tikinti oyunları oynayarkən inşaat materiallarını müstəqil şəkildə seçir.</p>		
<p>Nitq inkişafı</p> <p>Böyüklerin onlar üçün oxuduqlarını və danışdıqlarını diqqətlə dinləyir. Sualların köməyi ilə dinlədiyi mətnin məzmununu çatdırıa bilir. Şəkil üzrə danışa bilir. Rollu oyunlar zamanı müxtəlif səs tonları və intonasiyalardan istifadə edir. Oyunlar üzrə hekayə qura bilir. 3–5 cümlə ilə gördüyü əşya, yaxud baş vermiş hadisə haqqında danışa bilir (məsələn, bazar günü evdə nə ilə məşğul olur). Hadisələrin səbəbi ilə maraqlanır və izah etməyə çalışır.</p>		

4 misralı şeri əzbərləyə bilir.
Əlifbanın bütün səslərini düzgün tələffüz edə bilir.

Riyazi biliklər

5-ə qədər olan rəqəmlərlə tanışdır.
10-a qədər sayır və 10-dan yuxarı saymağa cəhd göstərir.
İki qrupda olan obyektləri saymaqla ümumi sayı deyir.
Əşyaları hündürlüyünə görə düzə bilir (hündürdən alçağa doğru).
Dairə, üçbucaq, kvadrat və düzbucaqlı kimi həndəsi fiqurları tanıyır və ətrafda onlara oxşar fiqurları tapa bilir.
Sağ və sol istiqamətlərini təyin edə bilir.

Ətraf aləmlə tanışlıq

Sağlamlıq və təhlükəsizlik
Özünəxidmət vərdislərini bilir.
Bədən üzvlərini düzgün adlandırır və göstərə bilir.
Sağlamlıq üçün faydalı olan qida məhsullarını tanıyır.
Evdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarını bilir, onlara riayət edir.
Məişət mühiti
Bəzi tikinti materiallarını tanıyır.
Məişət və elektrik avadanlıqlarını tanıyır, təsvir edir, istifadə qaydalarını və onlarla bağlı təhlükələri bilir.
Müxtəlif nəqliyyat vasitələrini tanıyır.
İşıqforda rənglərin ardıcılığını və mənasını bilir.
Maşın və piyada yolunu izah edə bilir.
Təbiət haqqında biliklər
Tanıdığı heyvanat aləminin nümayəndələrinin – heyvanların, quşların, balıqların və həşəratların adlarını bilir, xarici görünüşünü təsvir edir və onların yaşadığı mühit haqqında danışa bilir.
Tanıdığı ağac, gül, meyvə və tərəvəzləri haqqında danışa, onları təsvir edə bilir.
Havanı təsvir edir.
Günün hissələrini (səhər, günorta, axşam, gecə) bilir.
İlin bütün fəsillərinin adlarını bilir və təsvir edir.

Yaradıcı inkişaf

Oyun xəmirindən hazırlanmış hissələri birləşdirir.

Oyun xəmirindən müəyyən formalar hazırlaya bilir (güldən, heyvanlar və s.).
Yadına saldıqda şəklin konturundan kənara çıxmır.
Şəkildə dairə, üçbucaq və dördbucaqlı həndəsi formalarından istifadə edir.
Müstəqil şəkildə fırçanı boyaya batırır, rəngləyə bilir.
Qayçı və yapışqandan istifadə etməklə sadə kompozisiyalar düzəldə bilir.
Musiqi sədaları altında sərbəst şəkildə hərəkət edir.

Fiziki inkişaf

Aktiv fəaliyyətdə və oyunlarda əsas hərəkətləri istifadə edir.
Müvazinəti saxlamağa yönəlmiş tapşırıqları yerinə yetirir.
Kiçik idman ləvazimatları (şarlar, toplar və s.) ilə tapşırıqları yerinə yetirir.
Müvazinət, elastiklik və çevikliyin inkişafına yönəldilmiş tapşırıqları yerinə yetirir.
Bir və iki ayaq üstə tullanmaqla irəli hərəkət edir.
Musiqinin tempinin artırılması və azaldılmasına uyğun şəkildə hərəkət edir.

Cədvəli doldurdu (soyad, imza) _____

Doldurulma tarixi _____

Valideyn (soyad, imza) _____

Tanış olma tarixi _____

Müəllimlərin peşəkarlığının artırılması. 0–5 yaş dövrü uşaqların həyatında ən mühüm mərhələ olduğu üçün bu yaş qrupu ilə çalışan tərbiyəçi-müəllimlərin üzərinə daha çox məsuliyyət düşür. Bir çox araşdırmalar sübut edir ki, məhz yüksək ixtisaslı tərbiyəçi-müəllimlər müvafiq inkişafetdirici mühit yaradır və yüksək səviyyəli pedaqoji yanaşmalara malikdirlər. Onlar uşaqların erkən inkişafı üzrə təhsil və təlimlərdə daha yaxşı nəticələr əldə edirlər. Buna görə də məktəbəqədər təhsil qrupları ilə işləyən tərbiyəçi-müəllimlərin davamlı təhsili və təlimi çox önəmlidir.⁹

⁹ <https://edu.gov.az/upload/file/mektebeqeder/mektebeqeder-tehsilin-kurikulumu-layihə.pdf>.

Mərkəzlərdə fəaliyyət göstərən tərbiyəçi-müəllimlər həmin icmalardan seçilir və uşaqların erkən inkişafı ilə bağlı biliklərinin artırılması, beynəlxalq səviyyəyə çatdırılması üçün mütəmadi olaraq təlimlərə cəlb olunurlar. Bu təlimlər məktəbəqədər yaş qruplarının xüsusiyyətləri, təlim strategiyaları, müxtəlif inkişaf sahələri üzrə praktik oyunlar, inklüzivlik, təcrübə əsaslı öyrənmə, qrup otağında müxtəlif guşələrin (oxu, riyaziyyat, incəsənət, musiqi və s.) yaradılması, uşaqların portfoliosunu yaratmaq, valideynlərlə məktəb – kənd icması arasında əlaqə və digər mövzuları əhatə edir.

Mərkəzlər kompüter və proyektorla təmin olunduğundan, tərbiyəçi-müəllimlərə İKT təlimləri keçilir və sadə axtarış sistemləri, məşğələlər üçün video-dərslərin hazırlanması, onlayn təlimlərə qoşulmaq üçün Zoom, Youtube proqramları ilə tanış olurlar. IV sinif şagirdlərinin oxuyub-anlama bacarıqlarını qiymətləndirən beynəlxalq qiymətləndirmə proqramı (PIRLS–2011) məktəbəqədər təhsil proqramı ilə IV sinif şagirdlərinin oxuyub-anlama bacarıqları arasında müsbət əlaqəni göstərir [Mullis et al. PIRLS – 2011. International Results in Reading, 2011]. Məhz bunu nəzərə alaraq, mərkəzlərdə kiçik kitabxanalar da yaradılıb və uşaq kitabları ilə təmin olunub. Tərbiyəçi-müəllimlər oxuyub-anlama bacarıqları, onların mənimsənilməsinə məhz bu yaşlarda başlamağın əhəmiyyəti, effektiv oxu strategiyaları ilə bağlı təlimlərə cəlb olunmuşlar.

Valideynlərlə əməkdaşlıq. Valideynlərin uşaqların öyrənmə prosesində, xüsusilə də erkən yaş dövründə iştirakı uşaqların əqli inkişafı, akademik nailiyyətlərin əldə olunmasında çox böyük rol var. Araşdırmalar sübut edir ki, valideynlər öyrənmə prosesinin bir hissəsi olduqda, uşaqların daha çox uğurlar əldə edirlər [Anderson A.Sh. How parental involvement makes a difference in reading achievement, 2000]. Valideynlərlə iş bu layihənin mühüm istiqamətlərindən biridir. Ənənəvi məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən fərqli olaraq, bu məşğələlərə valideynlər də cəlb olunur. Valideynlər növbə ilə məşğələlərdə iştirak edir, həm tərbiyəçi-müəllimə kömək edir, həm də uşaqların inkişafı ilə bağlı evdə necə fəaliyyət göstərəcəklərini öyrənirlər.¹⁰

Layihənin maraqlı cəhətlərindən biri də valideynlər üçün maarifləndirici seminarların keçirilməsi, icma əsaslı valideyn assosiasiyasının yaradılmasıdır. Valideynlər ilk dəfə olaraq 0–5 yaş dövrünün uşaqların inkişafında əhəmiyyətli olduğu, ilk müəllim olaraq uşaqların həyatında, inkişafında öz rolları haqqında məlumatlandırılırlar. Mərkəzlərin monitorinqi, aparılan müşahidələr onu göstərir ki, bir çox valideynlərin uşaqların erkən inkişafının bu qədər önəmli olması, onların bu prosesdə rolu, uşaqlarla bu yaş dövründə necə davranılması haqqında məlumatlılığı onların inkişafında boşluqların yaranmasına səbəb olur.

¹⁰ <https://www.oecd.org/education/school/49322232.pdf>.

Valideynlərlə bağlı növbəti addım – icma əsaslı valideyn assosiasiyası nümayəndələrinin valideynlərə bacarıqların inkişafı ilə bağlı keçirdiyi təlimlər (layihələrin hazırlanması və idarə olunması, maliyyə resurslarının cəlb edilməsi və s.), uşaqların məktəb həyatını yaxşılaşdıracaq layihə və təşəbbüslərin həyata keçirilməsidir.

Valideynlər, heç bir maliyyə sərf etmədən, uşaqlarla birlikdə əldə olan ləvazimatlardan mərkəz üçün təlim resurslarının, vəsaitlərin necə hazırlanması ilə bağlı məlumatlar əldə edirlər.

İlk5il.com. İcma mərkəzlərində monitorinqlər və araşdırmalar zamanı aşkar olundu ki, valideynlərin uşaqların erkən inkişafı ilə əlaqədar məlumatlılığı Azərbaycan dilində resursların az olması ilə izah olunur. Məhz bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün ilk5il.com İOS portalı, android sistemlər üçün mobil tətbiq və onun veb versiyası yaradılmışdır. Bu portal hər həftə uşaqların erkən inkişafı ilə bağlı məlumatlar, nağıllar, məsləhətlər və digər maraqlı resurslarla zənginləşdirilir, valideynlər evdən çıxmadan məktəbəqədər yaş dövrü ilə əlaqədar məlumatlar əldə edə bilirlər. Yaradıldığı 8 ay müddətində mobil tətbiq və veb-portaldan 6500 dəfə istifadə edilib ki, bu da portalda qoyulan resursların faydalı olduğunu göstərir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, bu nəticəyə gəlirik ki, qısa müddət ərzində məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin olmadığı ucqar, sərhədyanı kəndlər də daxil olmaqla, 308 icma əsaslı mərkəzin yaradılması 321 qrupa 6212 nəfər 3–4 yaşlı uşağın cəlb olunması ilə nəticələndi. İndi bu mərkəzlərdən körpələr və onların valideynləri bəhrələnilir. Bu model az maliyyə xərci ilə daha çox uşağın məktəbəqədər təhsilə cəlb olunması, onların koqnitiv, sosial-emosional, nitq, ümumi biliklərinin, kiçik və böyük motor bacarıqlarının inkişafına zəmin yaradır. Bununla əlaqədar aparılmış araşdırmaların nəticələri bundan sonrakı məqalələrdə də öz əksini tapacaq, biz oxuculara bu barədə müntəzəm məlumat verməyə çalışacağıq. Bundan əlavə, 2020/21-ci tədris ilində bu mərkəzlərin sayının artması, beləliklə, fəaliyyət göstərən icma əsaslı məktəbəqədər təhsil mərkəzlərinin sayının 500-ə, mərkəzlərə cəlb olunan uşaqların ümumi sayının isə 10 000 nəfərə çatacağı gözlənilir. Bu, ölkə üzrə məktəbəqədər təhsilə cəlb olunan uşaqların sayının dəfələrlə artması, gələcək üçün təhsilin bütün pillələrində cəmiyyət üçün uğurlu insanların yetişməsi üçün zəmin yaradacaqdır.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Təhsil, Elm və Mədəniyyət (2019). https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/
2. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu. Məktəbəqədər Təhsilin Kurikulumu (layihə). (2017). Bakı. <https://edu.gov.az/upload/file/mektebeqeder/mektebeqeder-tehsilin-kurikulumu-layihe.pdf>
3. Anderson A.Sh. (2000). How parental involvement makes a difference in reading achievement. University of Missouri – St Louise. Reading involvement. Jul 2000-sep 2000, 37, 2 pg 61.
4. Ansari A. (2018). The Persistence of Preschool Effects From Early Childhood Through Adolescence Arya University of Virginia. Journal of Educational Psychology. 2018 American Psychological Association 2018, Vol. 110, No. 7, 952–973.
5. Barnett W.S. (2008). Preschool Education and Its Lasting Effects: Research and Policy Implications. Early Childhood Research Quarterly. 23, 299-313. <http://epicpolicy.org/publication/preschool-education>
6. Currie J. (2001). Early childhood programs. The Journal of Economic Perspectives, Vol 15, No2 (Pring 2001) p. 216
7. David E. and Kosec K. (2012). Early Child Education: Making Programs Work for Brazil's Most Important Generation. World Bank Shonko Publications.
8. Dawson L. G. (2014). Impact of preschool education on the academic achievement of low socio-economic status elementary students. Education for All World Conference. (1990). (Jomtien, Thailand). <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000097551>
9. Encouraging Quality in Early Childhood Education and Care (ECEC) Research Brief: Qualifications, education and professional development matter. <https://www.oecd.org/education/school/49322232.pdf>
10. Furman J. and Bordoff E.J. (2008). Path to Prosperity: Hamilton Project Ideas on Income Security, Education, and Taxes. Brookings Institution Press.
11. Garcia H. M. et al. (2008). Africa's Future, Africa's Challenge: Early Childhood Care and Development in Sub-Saharan Africa. World Bank Publications.
12. Heckman et al. (2010). The rate of return to the High/Scope Perry Preschool Program. Journal of Public Economics. pp114-128.
13. Mullis et al. (2011). PIRLS – 2011. International Results in Reading. TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College.
14. Pianta C.R.et al. (2018). Handbook of Early Childhood Education. Guilford Publications.
15. Shonkoff J. and Phillips D. (2000). From neurons to neighborhoods: the science of early child development. Washington, DC: National Academy Press.
16. Suggate S. and Reese E. (2012). Contemporary Debates in Childhood Education and Development. Taylor & Francis Group.
17. <https://www.firstthingsfirst.org/early-childhood-matters/brain-development>
18. <https://www.arti.edu.az/az/page/20-maktabahazirliq-qruplari>

19. <http://www.arti.edu.az/noduploads/book/analitik-hesabat-mektebehazirliq-pdf>.
20. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000097551>
21. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/
22. <https://www.unicef.org/azerbaijan/az/erk%C9%99n-ya%C5%9F-d%C3%B6vr%C3%BCnd%C9%99-t%C9%99hsil>
23. https://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/72863/improvement-quality-pre-primary-and-primary-education-through-community-based-groups_en
24. <https://edu.gov.az/az/page/9/18486>
25. <https://edu.gov.az/upload/file/mektebeqeder/mektebeqeder-tehsilin-kurikulumu-layihe.pdf>.
26. <https://www.oecd.org/education/school/49322232.pdf>.